

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Факультет біології, географії та екології

Кафедра географії та екології

**МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ
ІНТЕРАКТИВНОГО МЕТОДУ НАВЧАННЯ В
КУРСІ ГЕОГРАФІЇ 6 КЛАСУ**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконав: здобувач 4 курсу 05-414 групи

Спеціальності 014 Середня освіта,

Спеціалізації 014.07 Географія

Освітньо-професійної програми

«Середня освіта (Географія)»

Сидорук Вадим Вадимович

Керівник к.геогр.н., доцент Котовський І.М.

Рецензент вчитель географії, методист вищої
категорії, Одеський приватний ліцей «КРОК»

Роскос О.М.

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ I. Теоретичні засади дослідження інтерактивних методів навчання.....	6
1.1. Сутність інтерактивних методів навчання.....	6
1.2. Класифікація інтерактивних методів навчання.....	10
Розділ II. Використання інтерактивних методів навчання на уроках географії.....	15
2.1. Методична доцільність застосування інтерактивних методів навчання на уроках географії.....	15
2.2. Застосування інтерактивних методів навчання в курсі «Загальна географія» (6 клас).....	18
Розділ III. Розробка інтерактивного уроку в 6 класі.....	23
3.1. Місце та зміст теми «Гідросфера» в структурі курсу.....	23
3.2. План-конспект уроку.....	24
Висновки.....	29
Список використаних джерел.....	31

ВСТУП

Актуальність теми. У системі освіти в наш час відбуваються істотні зміни, мета яких - це реформування навчального процесу через поєднання як традиційних так і нетрадиційних, тобто інтерактивних технологій навчання.

Найважливішими завданнями реформування української освіти є підготовка освіченої, творчої особистості та формування її морального і фізичного здоров'я. Такі вимоги, до випускників шкіл, ліцеїв, гімназій, коледжів мають повністю змінити навчальні методики. Тому важливим кроком підготовки конкурентоздатного фахівця є впровадження інтерактивного навчання, оскільки воно дозволяє відійти від стереотипу дій, стандартів мислення, зумовлює становлення характеру та сприяє формуванню всіх трьох сфер особистості: когнітивної, емоційної, вольової.

Саме використання відповідного підходу є одним з найбільш важливих принципів при організації та реалізації навчально-виховного процесу в школі. Запровадження методики інтерактивного навчання, надає змогу докорінно змінити власне відношення до об'єкту навчання, та перетворити його в суб'єкт. За таких умов учень стає співавтором уроку, він опиняється у центрі навчального процесу, який базується на заохоченні його до творчості та спонуканні до активності, а також на повазі до його думки.

Інтерактивне навчання у школі зумовлює концепцію докорінної зміни методичних стереотипів, які були сформовані у вчителів під час їх підготовки, а також сприяє підвищенню навчально-пізнавальної діяльності учнів. Саме тому тема кваліфікаційної роботи є актуальною.

Мета даної роботи полягає в розкритті методичних особливостей застосування інтерактивних технологій навчання на уроках географії у 6 класі.

Реалізація поставленої мети зумовила вирішення таких **завдань**:

- розкрити сутність інтерактивної технології навчання та розглянути класифікацію методів інтерактивного навчання;
- визначити особливості застосування інтерактивних технологій навчання під час проведення уроків географії;
- описати методичну доцільність використання інтерактивних технологій на уроках географії в курсі 6 класу;
- розробити методичні рекомендації до проведення інтерактивного уроку в курсі «Загальна географія».

Об'єктом дослідження є інтерактивні технології навчання.

Предметом дослідження є застосування інтерактивних технологій при викладанні географії у загальноосвітніх навчальних закладах.

При написанні кваліфікаційної роботи були використанні наступні **методи дослідження**:

Метод літературного аналізу – був застосований при дослідженні теоретичних засад застосування інтерактивного методу навчання географії у шкільному курсі.

Метод порівняння – використовувався нами при здійсненні аналізу різноманітних методів та прийомів, які мають місце при навчанні географії в шкільному курсі.

Метод узагальнення – був використаний нами, при проведенні аналізу певних теоретичних джерел та під час розробки конспекту-уроку.

Практичне значення результатів роботи. Матеріали з розробки уроку, які представлені у кваліфікаційній роботі, можуть бути застосовані у освітньому процесі під час викладання теми «Гідросфера» (6 клас) у шкільному курсі географії.

Апробація результатів. Матеріали кваліфікаційної роботи були апробовані під час виробничої практики. За матеріалами представленої роботи до друку підготовлена стаття «Методика використання інтерактивного методу навчання географії у 6 клас», відповідна робота

буде опублікована у «Наукових записках Херсонського відділу Українського географічного товариства» (2023 р.).

Структура роботи. Об'єм представленої роботи 33 сторінки, в її структурі виділяється наступні складові: зміст, вступ, три розділи, висновки та список використаних джерел.

Вступ. В межах даної частини роботи, представлена її актуальність, наведені визначення мети та завдань, описаний об'єкт та предмет дослідження. Представлені та описані методи дослідження, а також практичне значення та матеріали апробації роботи.

Розділ 1. В даній частині роботи описані інтерактивні методи та наведена інформація про їх різноманіття та класифікацію.

Розділ 2. В межах відповідного розділу аналізуються особливості використання інтерактивних засобів навчання при викладанні шкільного курсу географії загалом та у курс «Загальна географія» (6 клас) безпосередньо.

Розділ 3. В цій частині кваліфікаційної роботи наведена інформація про тему «Гідросфера» у шкільному курсі та представлений план-конспект уроку на тему «Вода найважливіша речовина».

Висновки. Представлені головні результати дослідження.

Список використаних джерел складається із 30 джерел.

РОЗДІЛ І.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ

1.1. Сутність інтерактивних методів навчання

Слово «інтерактивний», походить від англійського слова «interact», яке складається з слів «inter» (взаємний) та «act» (діяти). В цьому контексті інтерактивне навчання представляє собою спеціальну форму пізнавальної діяльності школярів, яка включає в себе різноманітні цілі, але найголовнішою є формування комфортних умов навчання для учнів, за яких вони відчують свою успішність та інтелектуальну спроможність, що робить весь процес навчання дуже продуктивним [7].

Слід зазначити, що інтерактивні методи навчання, також мають орієнтацію не лише на більш широку взаємодію учнів з вчителем географії, вони зумовлюють взаємодію учнів один з одним та сприяють підвищенню загальної активності учнів у навчальному процесі [9, 12].

Головна сутність інтерактивного навчання полягає в тому, що воно зумовлює постійну та активну взаємодію всіх учнів. Це взаємонавчання, співнавчання (колективне, групове, навчання в співпраці), де учень і викладач є рівнозначними, рівноправними суб'єктами навчання. Вчитель стає організатором навчального процесу. Організація інтерактивного навчання передбачає використання рольових ігор, спільне розв'язання проблем, моделювання життєвих ситуацій. Таке навчання ефективно сприяє формуванню вмінь і навичок, цінностей, створенню атмосфери співпраці, взаємодії, дозволяє вчителю бути реальним справжнім лідером колективу учнів [7, 10, 14].

Відповідно, інтерактивні технології представляють собою процес організації засвоєння знань, а також формування певних вмінь та навичок за допомогою організованих навчально-пізнавальних дій, що є активною

взаємодією учнів між собою та побудовою міжособистісного спілкування з метою досягнення запланованого результату [16, 18].

Сьогодні як у світовій, так і у вітчизняній системі освіти дедалі більша увага зосереджується на перегляді і зміні змісту, цілей, засобів, форм та методів, а також загалом усієї організації освітнього процесу відповідно до вимог часу. Як відомо, що шкільна освіта повинна бути спрямована на формування самовизначення особистості, а також на створення умов для її самореалізації [21].

В цьому контексті під час навчальної діяльності необхідно застосовувати такі методи навчання, які будуть допомагати самореалізації учнів. Представлена позиція можлива за умов активної взаємодії учнів між собою, з вчителем, з навчальною інформацією, в умовах групової роботи.

Відповідно застосування інтерактивних методів навчання, як певної освітньої системи організації взаємодії між собою учнів, спрямовується на отримання нових знань, вивчення нового позитивного досвіду та зумовлює створення умов для самореалізації особистостей. Одним із важливих напрямків сучасної системи навчання, вважається пошук нових психолого-педагогічних аспектів удосконалення методів та форм навчання [24, 25].

Інтерактивні методи навчання, що дедалі частіше використовуються у практиці роботи сучасного вчителя, дають можливість зрозуміти взаємозв'язок між подіями, мати свою думку, вміти аргументувати, аналізувати та толерантно вести дискусію. Поява і розвиток інтерактивних методів зумовлені виникненням нових завдань для учасників процесу навчання, які полягають в тому, щоб не тільки дати учням знання, але й забезпечити формування і вдосконалення пізнавальних інтересів і здібностей, умінь та навичок самостійної розумової праці, творчого мислення. Теоретичною основою запровадження інтерактивних методів навчання, може бути теорія

оптимізації педагогічного процесу, інваріантність процесу навчання та уроку як конкретної форми його існування, а також особистісно-зорієнтований, системний та діяльнісний підходи до побудови дидактичних процесів. Методологічною основою – розробки сучасних українських та світових педагогів та психологів у галузі технологій та методів навчання [23].

Національний тренінговий центр (США, штат Меріленд) провів у 80-і рр. ХХ ст. дослідження, які доводять, що застосування інтерактивного навчання надає можливість суттєво збільшити відсоток матеріалу який засвоюється, а також це впливає на свідомість учнів та на їх почуття [26]

Слід зазначити, що використання інтерактивного навчання – не є самоціллю, це лише засіб створення такої атмосфери в аудиторії, що якнайкраще сприяє порозумінню, співпраці та доброзичливості, дає змогу по-справжньому реалізувати особистісно-орієнтоване навчання. Інтерактивні методи навчання є варіантом спільної діяльності вчителя і учнів, атрибутами якого є:

- виникнення міжособистісних відносин;
- розподіл єдиного процесу спільної діяльності між учнями;
- планування, контроль, корекція і координація дій;
- наявність спільної мети, яка безпосередньо відповідає інтересам та потребам всіх учасників;
- можливість учнів працювати у єдиному часі та просторі, а це сприяє особистому контакту між ними.

Інтерактивні методи, представляють собою взаємовплив учасників освітнього процесу крізь призму їх власної індивідуальності, особистого досвіду життєдіяльності, посилена психолого-педагогічна взаємодія суб'єктів. Це процес інтенсивної, міжсуб'єктної комунікації викладача та учнів. Інтерактивна освітня взаємодія характеризується високим рівнем інтенсивності спілкування її учасників, обміну діяльністю, їхньої

комунікацією, зміною і різноманітністю видів, форм і прийомів такої комунікації, цілеспрямованою рефлексією учнів власної діяльності та взаємодії, яка відбулася. Реалізація представлених методів, які спрямовані на зміну та удосконалення моделей поведінки і діяльності учнів є важливою проблемою сучасної школи [20]

О. Пометун виділяє наступні ознаки інтерактивної психолого-педагогічної взаємодії: діалог, полілог, смислотворчість, мисленнєва діяльність, свобода вибору, міжсуб'єктні відносини, позитивність і оптимістичність оцінювання, створення ситуації успіху, рефлексія тощо [24, 25]. Проаналізуємо їх:

- діалог зумовлює визначення учнів самих себе, як рівних партнерів або суб'єктів взаємодії;
- полілог представляє собою процесі взаємодії учнів, під час якого можна почути думку та голос кожного учасника освітнього процесу;
- свобода вибору школярів та викладача зумовлена їх свідомим регулюванням та активізації власної поведінки та педагогічної взаємодії, які дозволяють оптимізувати розвиток та саморозвиток;
- смислотворчість є процесом усвідомленого створення (творіння, побудови) учнями і викладачем абсолютно нових для себе знань про зміст явища та предметів, що проявляються в оточуючому середовищі та обговорюються в межах певної теми. Результатом відповідного процесу є новий зміст педагогічної освіти;
- мисленнєва діяльність як сутнісна ознака інтерактивних методів спрямована на організацію інтенсивної розумової діяльності викладача та учнів. У інтерактивному навчанні викладач має сприяти організації самостійної пізнавальної діяльності учнів [27, 28].

Існує певна класифікація інтерактивних технологій навчання, які залежать від певних моделей навчання, за допомогою яких реалізуються різноманітні інтерактивні технології.

В залежності від мети заняття та форм організації навчальної діяльності, інтерактивні технології можуть бути поділені на 4 групи [18, с. 33]:

1. Інтерактивні технології кооперативного навчання.
2. Інтерактивні технології колективно-групового навчання.
3. Інтерактивні технології ситуативного моделювання.
4. Інтерактивні технології відпрацювання дискусійних питань.

Науковці психолого-педагогічного профілю, виділяють серед інтерактивних методів, наступні методи: метод проектів, творчі ситуації, навчання у співробітництві, метод дискусії, навчально-творчі задачі, навчальний тренінг, метод «мозкової атаки», ігровий метод, метод «Дельфі», проблемне навчання, кейс-метод [26].

1.2. Класифікація інтерактивних методів навчання

В сучасній науково-методичній літературі існує безліч класифікацій інтерактивних методів навчання. Прийти до єдиного консенсусу класифікації інтерактивних методів дуже складно, оскільки вони характеризуються своєю багатоманітністю [5, 6].

Аналізуючи різні класифікації інтерактивних методів, слід виділити певну кількість проблем: 1) на даний момент не виявлено жодної повної класифікації методів інтерактивного навчання; 2) відсутнє конкретне розмежування між активними та інтерактивними методами навчання, саме тому однакові види можуть бути віднесені як до активних, так і до інтерактивних; 3) різноманітні класифікації методів інтерактивного навчання не описують таку функцію, як самореалізація [8].

Наприклад, в певній класифікації [16, 17], виділяються імітаційні методи активного навчання, які представляють собою форми проведення занять, під час яких учбово-пізнавальна діяльність учнів базується на імітації професійної діяльності [20, 21].

I. Імітаційні методи - ігрові й неігрові.

I. Ігрові методи навчання

1. Ігрове проектування – практичне заняття, суть якого полягає в розробці конструкторського, технологічного, інженерного та інших видів проектів, які впроваджуються в ігрових умовах та найбільш максимально відтворюють реальність [29].

2. Стажування з виконанням посадової ролі – представляє собою метод активного навчання, під час якого «моделлю» виступає сама дійсність, а імітація стосується в основному виконання ролі (посади).

3. Дидактична гра – представляє собою модель заміщення реально існуючого об'єкта, процесу, явища, за допомогою різних засобів [22].

4. Імітаційний тренінг зумовлений відпрацьовуванням різноманітних фахових навичок й умінь учнів, при роботі з різними технічними пристроями та засобами.

5. Розігрування ролей – специфічний ігровий спосіб аналізу певних конкретних ситуацій, в основі яких лежать різні проблеми вдосконалення стилю й методів керівництва, а також проблеми взаємовідносин у колективі.

II. Неігрові методи навчання

1. Аналіз конкретних ситуацій

2. Рішення ситуаційних завдань

3. Колективна розумова діяльність [8].

Проаналізувавши класифікації методистів та розглянувши інтерактивні методи навчання ми згрупували їх за таким принципом [30]:

I. Методи колективно-групового навчання

1. *«Мозковий штурм»* – це ефективний метод колективного обговорення та пошуку рішень, що створює умови для проявлення учасниками своєї уяви та творчості, досягається шляхом вільного вираження думок усіх учнів та допомагає знаходити певну кількість рішень по одній темі [11, 15, 16]. Вчитель називає тему дискусії та

запрошує учнів взяти участь в процесі обговорення її шляхом «штурму», який реалізується з наступних етапів:

- 1) всі учасники генерують ідеї щодо вирішення висунутої проблеми (ідеї можуть бути різними, навіть не реалістичними);
- 2) учасник фіксує на дошці всі ідеї, що пропонуються;
- 3) коли група вирішує що кількість поданих ідей достатня, їх збір припиняється;
- 4) після збору всіх ідей, вони групуються та аналізуються всіма учасниками «штурму».

2. *Метод “Мікрофон”* дозволяє кожному учаснику, сказати швидко певну інформацію по черзі, при цьому він може відповідати на питання або висловлювати власну думку або позицію [19].

Правила проведення наступні:

- говорити має тільки один, той, у кого символічний «мікрофон»;
- відповіді не оцінюються і не коментуються;
- коли хтось висловлюється, інші не говорять та не викрикують.

3. *Обговорення проблеми в загальному колі.* Це технологія, що, як правило, застосовується у поєднанні з іншими. Її мета – привертання уваги учнів до проблемних або складних питань навчального матеріалу, актуалізація опорних знань, мотивація пізнавальної діяльності, тощо [18].

4. *Ажурна пилка (“Мозаїка”, “Джиг-со”)*. Відповідна технологія використовується для створення під час уроку ситуації, яка дозволяє учням працювати в команді, для засвоєння значної кількості інформації за обмежений відрізок часу. Відповідна технологія найбільш ефективна, коли початкова інформація вже була донесена до школярів, безпосередньо перед проведенням практичної чи лабораторної роботи.

5. *Навчаючи - учусь.* Представлений метод застосовується під час вивчення певного блоку інформації, при узагальненні, або при повторенні вивченого. Метод дозволяє учням брати участь у передачі своїх знань

однокласникам. Слід зазначити, що застосування відповідного методу підвищує інтерес до навчання [24].

6. *Вирішення проблем.* Головний принцип застосування відповідної технології полягає в меті навчити учнів самостійно вирішувати різні проблеми та приймати колективне рішення.

7. *Аналіз ситуації.* Зміст деяких понять, учні засвоюють краще, коли вони аналізують певні ситуації. Представлені ситуації можуть аналізуватись школярами індивідуально, або в парах чи в групах. Відповідний аналіз вимагає особливого підходу чи алгоритму. Метод вчить учнів формувати та ставити запитання, відрізнити певні факти від думок, відрізнити важливі та другорядні обставини, а також аналізувати та приймати рішення [27].

8. *Метод конференції.* Учні стають дослідниками конкретної проблеми. Вони розподіляються на дослідників-доповідачів, опонентів, учасників конференції. Головне завдання - підготувати учнів до участі у конференціях різного рівня [22. 23]

9. *Метод проектів.* Формулює проблему вчитель, саме він контролює різні підходи до вирішення і їх аргументацію. Учні самі розподіляються на групи, обираючи ті ідеї, які є на їх погляд продуктивними і розподіляють завдання у вигляді завдань-проектів. Кожна група має конкретну роботу. Головна мета висунення та розв'язання творчих ідей. [14].

II. Дискусійні методи

Дискусія є важливим засобом пізнавальної діяльності, сприяє розвиткові критичного мислення учнів, дозволяє визначити власну позицію, формує їх здатність до висловлювання аргументації та відстоювання своєї позиції, зумовлює поглиблення знань з проблеми.

Правила культури ведення дискусії:

- 1) не перебивайте того або той, хто говорить;
- 2) говоріть по черзі, а не всі одночасно;

3) поважайте всі висловлені думки.

4) критикуйте ідеї, а не особу, що її висловила;

1. *Метод ПРЕС* навчає учнів виробляти й описувати аргументи, висловлювати власні думки з певних дискусійних питань, у різних формах, намагатися переконувати інших [12].

2. *Займи позицію*, представляє собою метод, який дозволяє продемонструвати різноманіття поглядів на певну проблему, або після вивчення учнями більш певної інформації, призводить до усвідомлення ними доцільність протилежних позицій щодо їх вирішення [7].

3. *Зміни позицію*. Відповідна технологія є дуже подібною до попередньої. Вона також надає можливість учням проаналізувати різні дискусійні питання, в умовах участі всіх учнів. Представлений метод дозволяє почути точку зору іншої людини, він сприяє розвитку навичок аргументації та активного слухання [12].

4. *Неперервна школа думок (Нескінчений ланцюжок)*. Представляє собою одну з форм обговорення суперечливих питань, її мета полягає у розвитку в учнях навичок прийняття власних рішень та покращення вміння аргументувати власну думку.

5. *Дискусія в стилі телевізійного ток-шоу*. Головною метою відповідного методу є отримання учнями навичок виступу на публіці та вміння дискутувати, висловлювати та захищати власну думку, формування активної громадянської та особистої позиції.

6. *Дебати*. Представляє собою один з найбільш складних способів обговорення суперечливих проблем. Під час дебатів відбувається поділ на діаметрально протилежні точки зору, саме тому учням необхідно довго готуватись та вміти публічно відстоювати власну позицію [18].

Проаналізувавши класифікації інтерактивних методів навчання варто зазначити, що не всі інтерактивні методи навчання доцільно використовувати у загальноосвітніх навчальних закладах, вони мають відповідати психологічним та віковим особливостям дітей.

РОЗДІЛ II

ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ

2.1 Методична доцільність використання інтерактивних методів на уроках географії

Психологічна основа інтерактивних методів, полягає у соціальній і міжособистісній взаємодії. Відповідна взаємодія вважається складовою частиною спілкування та спільної діяльності, які формують нерозривну єдність. Учні не лише спілкуються в процесі виконання ними певних суспільних функцій, вони також розмовляють у процесі певної діяльності, а також приводу неї [1, 13].

Зрозуміло, що саме за допомогою спілкування діяльність учнів організовується та збагачується, а тому під час відповідної діяльності виникає потреба у спілкуванні. Як відомо [24, 25], діяльність спрямована на партнера, яка зумовлює зміни в його поведінці, називається впливом. Саме тому, кожен учень при спілкуванні, одночасно є, як об'єктом, так суб'єктом психологічного впливу. Відповідно процес обміну впливами між учнями, в процесі спілкування називаються взаємовпливом.

За характером ціннісних орієнтацій та певної мотивації учнів, при спілкуванні виділяються такі типи взаємодії, як: співробітництво і суперництво. Відповідно, найголовнішою сутністю інтерактивного навчання, вважається міжособистісна взаємодія, яка виникає у процесі спілкування та співпраці, між учнями, а також між учнями та вчителем.

Визначальною рисою інтерактивного навчання, є процес використання власного досвіду учнів, при розв'язанні різних проблемних питань. В цьому контексті, їм надається максимальна свобода мисленої діяльності, під час побудови логічних ланцюгів.

Слід зауважити, що інтерактивні методи, дуже зручно використовувати поряд із аудіовізуальними засобами навчання. Відповідно, комплексне застосування інтерактивних та аудіовізуальних засобів, на уроках географії у школі, можна використовувати у наступних напрямках:

1) При застосуванні демонстраційного комплексу «Комп'ютер - проектор», під час проведенні уроків з опанування нового матеріалу, або при закріпленні вивченого. Слід пам'ятати про важливість гармонійного поєднання інтерактивних та аудіовізуальних способів подачі інформації.

2) При застосуванні інтерактивного навчання, дуже перспективне використовувати геоінформаційні системи (ГІС), які спроможні на новому рівні здійснювати збір, систематизацію, збереження, обробку, оцінку та відображення отриманих даних. На наш погляд, дуже ефективним буде використання ГІС при порівнянні з тематичними картами різного змісту, однієї та тієї ж самої території. В цьому контексті процес навчання стане більш цікавим і захоплюючим для учнів [1, 28].

3) Певні навчальні ГІС можуть бути розроблені при безпосередній участі учнів, коли вони вивчають рідну місцевість, на певному географічному полігоні. При роботі учнів із навчальною ГІС, вони власноруч отримують нові знання та одночасно засвоюють нові прийоми навчальної роботи.

Ефективність застосування інтерактивного навчання, зумовлюється певною організацією навчального процесу, який характеризується кількома етапами:

- підготовчий етап характеризується формуванням учнівських мікрогруп.
- презентаційний етап, під час якого учні представляють результат спільної діяльності.

- підсумковий етапі, під час якого учні оцінюють, наскільки вдалося створити атмосферу співробітництва у групі, підбивають підсумки виконаної роботи [22].

Інтерактивне навчання в географії може бути дуже різноманітним та ефективним, включаючи в себе різні форми [27]:

Географічні ігри, які представляють собою цікаву форму навчання, яка істотно допомагає учням запам'ятовувати географічні назви та терміни, назви міст та країн, тощо. Наприклад: географічні кросворди, головоломки, географічні вікторини та інші.

Географічні картки, які допомагають учням краще розуміти та запам'ятовувати географічні характеристики різних країн та регіонів. Учні можуть самостійно досліджувати географічні ознаки, таких об'єктів як: гірські системи, річки та океани.

Географічні дослідження, під час яких учні можуть здійснювати дослідження різних географічних проблем, серед яких геологічні, кліматичні та гідрологічні умови, природні ресурси. Це допомагає учням розвивати свої дослідницькі навички та покращувати їх розуміння географічних процесів.

Віртуальні екскурсії, як форма інтерактивного навчання допомагає учням познайомитися з різними географічними об'єктами, які вони не можуть відвідати в реальному житті. Відповідний вид інтерактивного навчання є дуже актуальним та цікавим для учнів, під час навчання географії в школі. На наш погляд найбільш цікавими екскурсіями можуть бути:

Віртуальна екскурсія до Гранд-Каньйону. Дозволяє учням побачити та дослідити один з найбільших каньйонів у світі, пройшовшись по ньому віртуально, здійснюючи зупинки, щоб побачити панорамні види та дізнаватися про історію та формування каньйону.

Віртуальна екскурсія до Великого Бар'єрного рифу. Представлена екскурсія дозволяє учням побачити справжню красу коралового рифу та

дослідити його флору та фауну, дізнавшись . Користувачі можуть дізнатися про екологію рифу та його значення для збереження природи.

Віртуальна екскурсія до Антарктиди. Учні можуть побачити найбільший льодовик у Світі та дослідити життя в морях навколо Антарктиди. Ця віртуальна екскурсія дає можливість побачити красу природи та дізнатися більше про зміни клімату та їх вплив на Антарктиду.

Віртуальна екскурсія до Серенгеті: Дозволяє учням побачити один з найбільших національних парків у Світі та дослідити його багату фауну. Школярі можуть побачити життя тварин, таких як леви, зебри та жирафи, та дізнатися більше про екосистему Серенгеті.

Отже, використання інтерактивних методів та форм підвищує можливості для організації ділової співпраці між учнями, з метою вирішення певної поставленої навчальної проблеми. Тематичне спілкування на уроці, висловлювання власної думки, повага до думки інших, необхідні умови, що забезпечують ефективність інтерактивного навчання.

2.2 Застосування інтерактивних методів навчання в курсі «Загальна географія» (6 клас)

Шкільний курс «Загальна географія» представляє собою дуже важливий та насичену складову географічної освіти в школі. Під час навчання відповідного курсу є доречним застосування різної кількості інтерактивних методів для узагальнення та систематизації знань. [3, 4]

«Загальна географія» (6 клас) представляє собою перший систематичний курс географії в школі. Програма відповідного курсу складає 70 годин (у розрахунку 2 години на тиждень), а також є певний резерв часу, який складає 6 годин [4].

При опануванні матеріалів відповідного курсу в учнів формуються повноцінні уявлення про Землю як складний природний комплекс, представлений сукупністю земних оболонок, які взаємопов'язані. Відповідний курс включає в себе інформацію про географічні подорожі та дослідження нашої планети, специфіку її зображення на глобусі й карті, поняття про загальну кількість та специфіку розміщення її населення, про людські раси та їх різноманіття, просторове розташування України та окремих держав на карті світу [4].

Відповідно, у 6 класі, починається формування у учнів їх загальної географічної культури та поступове навчання їх мові карт. Школярі опановують основні географічні уявлення та поняття, здобувають певні навички роботи з різними джерелами географічної інформації [2].

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- активно розвивати інтерес учнів до об'єктів і процесів у навколишньому світі;

- навчити учнів виділяти та описувати зв'язки в системі географічних знань, та на основі їх формувати ключові компетентності, а саме (вміння вчитися, загальнокультурну, підприємницьку, громадянську, соціальну та інформаційну);

- активно залучати учнів до практичної діяльності, яка допомагає розуміти принципи застосування набутих географічних знань та вмінь у житті.

Інтерактивні методи навчання в курсі "Загальна географія" застосовують для покращення учнями розуміння різноманітних географічних концепцій та явищ [27, 28]. Відповідні методи можуть бути дуже ефективними для вивчення загальної географії. Серед чисельних видів інтерактивного навчання слід виділити:

Географічні ігри. Під час відповідного виду інтерактивного навчання, учні у ігровій формі вивчають певні географічні поняття та процеси.

Приклади:

«Міста» - гра яка допомагає учням краще запам'ятовувати назви міст і їх місцезнаходження.

«Географічний квест» – представляє собою гру, під час якої учні розбиваються на групи і виконують різноманітні завдання, пов'язані з географією. Наприклад, учні можуть відповідати на питання про особливості оболонки Землі, описати географічне положення материків та океанів, визначати різні елементи на карті, ідентифікувати різні види клімату тощо. Це сприяє поглибленню знань та відносин між різними аспектами загальної географії.

«Шлях до скарбів» - гра, під час якої учні розташовують на карті світу приклади природних ресурсів, вказують на їх топографічну та адміністративну прив'язку, а потім грають у гру, питаючи один одного про їх місцезнаходження.

«Протистояння» - учні грають роль представників різних країн, які намагаються домовитися про захист довкілля та природних ресурсів. Ця гра допомагає учням зрозуміти важливість міжнародної співпраці для збереження природи.

Екскурсії – представляють собою віртуальні або реальні заходи, які можуть допомогти учням краще зрозуміти географічні поняття та взаємозв'язки.

Наприклад, учні можуть побачити різні географічні об'єкти на карті та відвідати відповідну місцевість у своєму регіоні, досліджуючи її географічні особливості.

Віртуальні подорожі - учні можуть використовувати веб-сайти та інтерактивні карти для дослідження географії різних країн та континентів. Потім вони можуть обговорювати свої враження та знання з іншими студентами.

Приклади:

Гімалаї - це найвища гора світу, яка знаходиться на кордоні між Непалом та Китаєм. Ми можемо побачити масиви гір, повітряні лінії та села, які розташовані на схилах гір.

Амазонка - це найбільша річка світу, яка протікає через Південну Америку. Ми можемо відвідати дощовий ліс та побачити дикі тварини, такі як мавпи, папуги та алігатори.

Сахара - це найбільший пустельний регіон світу, який знаходиться в Африці. Ми можемо відвідати піски, дюни та оазиси, які розташовані в цій пустелі.

Створення презентацій – під час відповідного виду інтерактивної діяльності, учні можуть створювати презентації про різні аспекти загальної географії, такі як клімат, природні ресурси, населення та інше. Вони можуть додавати фотографії, відео та ілюстрації, що допоможе їм краще зрозуміти та запам'ятати географічні поняття. Крім того, це може допомогти розвинути навички презентації та українській мові.

Презентації для курсу "Загальна географія" (6 клас) можуть бути зроблені у різних форматах, в залежності від того, які теми обговорюватимуться на уроці.

Приклади:

Фізична карта світу. Ця презентація може бути використана для введення учнів до теми «Фізична карта світу». Вона містить головні рельєфні форми Землі, такі як гори, рівнини, плато, долини та океани. Кожен слайд містить карту та короткий опис географічного об'єкту.

Культурні та історичні пам'ятки світу Ця презентація може бути використана для вивчення теми «Культурні та історичні пам'ятки світу». Вона містить фотографії та короткий опис найвідоміших пам'яток, таких як Піраміди Гізи, Велика Китайська Стіна, Колізей та інші.

Природні зони. Ця презентація може бути використана для вивчення теми "Природні зони". Вона містить карту Світу та короткий опис кожної

природної зони, такої як лісова, степова, лучна та інші. Кожен слайд містить також фотографії рослин та тварин, які притаманні цій зоні.

Кліматичні пояси світу Ця презентація може бути використана для вивчення теми «Кліматичні пояси світу». Вона містить карту світу та короткий опис кожного кліматичного поясу, такого як тропічний, помірний та арктичний. Кожен слайд містить також фотографії рослин та тварин, які притаманні

«Життя в Африці» - учні працюють в групах, досліджують різні аспекти життя у різних країнах Африки, використовуючи інтернет, книги та інші джерела. Потім вони створюють презентацію, де діляться своїми знаннями і навичками та публічно захищають її.

Мозковий штурм - учні працюють в групах, щоб вирішити проблему, пов'язану з географією. Наприклад, вони можуть брати участь у мозковому штурмі щодо того, як вирішити проблему ерозії ґрунту в певному районі.

Відповідно, інтерактивне навчання може бути дуже корисним у курсі «Загальна географія». Воно може допомогти учням краще зрозуміти та запам'ятати матеріал. Відповідне навчання включає в себе взаємодію між вчителем та учнями, взаємодію між учнями, застосування технологій та інтерактивних матеріалів, таких як відео, аудіо, інтерактивні гри та тестування.

Зазначений підхід дозволяє учням бути більш активними учасниками процесу навчання, сприяє збільшенню їхнього зацікавлення та мотивації до вивчення матеріалу. Взаємодія з іншими учнями може допомогти у формуванні співпраці та комунікаційних навичок.

Отже, інтерактивне навчання є важливим елементом курсу «Загальної географії», який допоможе учням краще зрозуміти матеріал та збільшити їхній інтерес та мотивацію до вивчення цього предмета.

РОЗДІЛ 3.

РОЗРОБКА ІНТЕРАКТИВНОГО УРОКУ В 6 КЛАСІ

3.1. Місце та зміст теми «Гідросфера» в структурі курсу

Тема «Гідросфера» - є тематичною складовою розділу № 3 «Оболонки Землі». В межах відповідного розділу учням розповідається про всі складові геосфери, наводяться їх характеристики описуються генетичні та еволюційні особливості [4].

В рамках теми «Гідросфера» учням доводиться інформація про загальну кількість води на планеті, про особливості її розподілу між складовими частинами гідросфери. Надається визначення поняттю Світовий океан та його складовим частинам. Формується уявлення про шкалу глибин та параметри глибин океанів і морів. Характеризуються острови та їх різноманіття [4].

Описуються властивості вод Світового океану та їх динаміка. Приводиться інформація про життя в океанах і морях, про природні ресурси Світового океану. Океан та людина [4, 10].

Окремо визначаються та описуються води суходолу (поверхневі, підземні). Надаються визначення основним поняттям: річка, річкова система, річкова долина, басейн річки. Наводяться параметри найбільших річок світу. Описуються особливості гідрологічного режиму річок [4].

Приводяться визначення озера, аналізується їх різноманіття за площею, генезисом озерних улоговин та солоністю. Застосовуються конкретні приклади найбільших та найглибших озера земної кулі.

Під час вивчення відповідної теми обов'язкова увага учнів зосереджується на усвідомлення важливості охорони вод рідної місцевості та загалом на планеті.

За результатами вивчення теми, учень повинен розуміти вплив якості води на життя і здоров'я людини. Учень також повинен знати та

дотримуватися правил безпечної поведінки під час проявлення катастрофічних паводків, повеней, шторму, льодоставу й льодоходу, цунамі, руху по болотистій місцевості [4].

За матеріалами відповідної теми у учнів формується громадянська відповідальність та бажання дотримування основних правил ощадного використання води в домашньому господарстві та збереження природних водних об'єктів.

3.2. План-конспект уроку

Враховуючи велике значення інтерактивних методів навчання та доречність їх використання у 6 класі, на уроках географії, ми вирішили розробити урок на тему: «Вода – як важливий компонент геосфери», з використанням інтерактивних методів.

Тема уроку: Вода – як важливий компонент геосфери

Мета уроку: провести узагальнення та систематизацію знань учнів про гідросферу; продовжити роботу по формуванню у учнів навичок використання картографічного та додаткового матеріалу; посилити вміння школярів орієнтуватися в географічній інформації та доступно викладати свої думки; формувати просторове мислення, а також розуміти значення людини для довкілля; розвивати творчі здібності учнів.

Тип уроку: узагальнення знань

Форма проведення: інтерактивний урок-гра

Обладнання: фізична карта світу, атласи, схеми, чорна скринька

Хід уроку

I. Вступне слово вчителя

Тема «Гідросфера» є дуже важливою, оскільки вода є вкрай необхідною речовиною для розвитку життя на Землі, вона має величезне значення для екології, господарства та культури людства.

Як ви знаєте, гідросфера складається з океанів, річок, озер, боліт та інших водойм. Ці водні системи взаємодіють між собою та з навколишнім середовищем, а це впливає на клімат, ландшафт та різноманітні екосистеми. Маючи знання про гідросферу, ви зможете краще зрозуміти, як працює наша планета та як ми, люди, впливаємо на неї.

Під час вивчення цієї теми, ми дізналися про різноманітні види водних екосистем, про кліматичні зміни, водні ресурси, а також про важливість збереження гідросфери для майбутніх поколінь. Ми будемо досліджувати проблеми, що стикаються забрудненням води, вивчати екологічні аспекти водної енергетики та розглядати різні способи збереження водних ресурсів.

Хочу наголосити, що вивчення цієї теми може бути не тільки цікавим, але й корисним для вашого майбутнього. Наприклад, знання про гідросферу може стати основою для обрання професії в галузі охорони навколишнього середовища, роботи з водними ресурсами, а також для розуміння важливості екологічного підходу в будь-якій сфері діяльності.

Вода – є найдивовижнішою речовиною у навколишньому світі. Серед планет Сонячної системи лише на Землі є вода.

Ми вивчали тему «Гідросфера», а тому сьогодні будемо проводити закріплення з відповідної теми. Ми проведемо урок у формі гри, яка буде представлена різними етапами у вигляді конкурсів.

За результатами нашої гри буде визначена команда – переможниця. Але нам необхідно визначити склади команд, є пропозиція здійснити це за допомогою жеребкування. Проходить жеребкування, учні займають свої місця.

II Проведення гри

1 конкурс РОЗМИНКА

Команди, зараз ми з вами будемо писати географічний диктант. Запитання будуть зачитуватись, а відповіді ви повинні знайти на дошці під певним номером. Формат оцінювання знань – взаємоперевірка. Кожну правильну відповідь (1 бал), яка буде зашифрована, ви зможете знайти на зворотному боці дошки.

Назва диктанту «На хвилях океану»

1. оболонка нашої планети, яка представлена водою у рідкому агрегатному стані:
2. певна складова частина океану, яка певною мірою відокремлена від нього півостровами та мисами:
3. вузький водний простір, який з'єднує собою океани й моря, а також розділяє собою ділянки суходолу:
4. певна складова частина океану або моря, що глибоко вдається в суходіл:
5. масив суходолу, різного розміру та форми, який з трьох боків оточений водою:
6. періодичне коливання рівня водної поверхні, протягом доби, в межах океанів та морів:
7. дуже високі хвилі, які проявляються на поверхні океанів після землетрусів, епіцентр яких був на дні:
8. значні за довжиною, горизонтальні пересування водних мас, в межах поверхні океанів та морів, які мають вигляд значних за розміром водних потоків, що рухаються за певними напрямками:
9. величезна гора криги материкового походження, що плаває по поверхні океану:
10. певна ділянка на земній поверхні, в межах якої починається річка:
11. складова долини річки, яка під час повені затоплюється водою:
12. в яких одиницях відбувається вимірювання солоності:

Правильні відповіді:

1. Море
2. Проміле
3. Півострів
4. Виток
5. Айсберг
6. Гідросфера
7. Прилив
8. Заплава
9. Цунамі
10. Протока
11. Затока
12. Течія

2 Конкурс КАРТОГРАФІЧНИЙ

Завдання відповідного конкурсу надаються капітанам команд у конвертах. Всі команди, за допомогою географічних атласів, повинні встановити відповідність між певними річками та океанами (морями) до яких вони впадають. Результати демонструються на карті.

3 Конкурс ПЕРСОНАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ

Вчитель заздалегідь надає певним членам команд персональні завдання, за якими потрібно підготувати повідомлення. Наприклад: «Вода – джерело життя на Землі», «Місце води в навколишньому світі» тощо.

4 Конкурс ТОПОГРАФ

Вчитель надає командам інформацію про певні географічні координати, за якими необхідно визначити місце розташування та назви певних географічних об'єктів.

5 конкурс КНИГА ГІННЕСУ

Визначте, знайдіть та покажіть на карті

1. Найбільше озеро в світі (Каспійське море)
2. Найглибше озеро у світі (Байкал)
3. Озеро на половину прісне, на половину солоне (Балхаш _)
4. Найвищий водоспад у світі (Анхель)
5. Найбільше течія у світі (Західних вітрів)
6. Найбільш повноводна річка світу (Амазонка)
7. Найдовша річка у світі (Ніл)
8. Найменший океан (Північний Льодовитий)

6 конкурс ЧОРНА СКРИНЬКА

Вчитель задає командам загадку, вирішення якої дозволить визначити, що знаходиться в чорній скриньці

З води народжується, але води дуже боїться (сіль)

III Підсумок уроку

Проведення підсумків. Коментар вчителя. Оголошення результатів.
Оцінювання учнів.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного під час написання кваліфікаційної роботи дослідження, ми дійшли наступних висновків:

1. Інтерактивні технології навчання представляють собою сукупність методів та засобів, які дозволяють взаємодіяти учням із вчителями, а також учням між собою, в процесі навчання. Представлені технології забезпечують ефективне засвоєння матеріалу, підвищують увагу учнів та підвищують їх мотивацію. До описаних технологій навчання належать такі види як: урок – гра, відео-урок, екскурсія, віртуальні подорожі, електронні підручники тощо.

Інтерактивні технології навчання достатньо різноманітні, а тому існує кілька їх класифікацій, за різними критеріями. За методами викладання вони поділяються на: проблемного навчання, проектного навчання, кейсів, діалогів, питань і відповідей, критичного мислення. Класифікації можуть перетинатися, оскільки один і той же метод може використовувати кілька форматів та форм інтеракції. Ключовим моментом при виборі методів інтерактивного навчання є спрямованість на конкретні навчальні цілі та потреби аудиторії.

2. Інтерактивні методи навчання в географії є ефективними і цікавими для учнів, оскільки вони забезпечують більш активну участь у процесі навчання та сприяють засвоєнню матеріалу. Під час викладання географії в школі застосовуються різні інтерактивні методи, серед яких: географічні ігри, реальні та віртуальні екскурсії, презентації, тощо.

Інтерактивні методи дозволяють залучати до уроку географії онлайн-ресурси, такі як географічні сайти, картографічні сервіси, інтерактивні атласи тощо. Це забезпечує можливість отримати актуальну та детальну інформацію про тему уроку та розвивати навички роботи з різноманітними інформаційними ресурсами. Отже, інтерактивне навчання є важливим елементом шкільного курсу географії, воно

допомагає учням краще зрозуміти матеріал та збільшити їхній інтерес та мотивацію до вивчення цього предмету.

3. Використання інтерактивних технологій на уроках 6 класу, в курсі «Загальна географія», має значний методичний потенціал, оскільки вони дозволяють залучати учнів до активної пізнавальної діяльності та сприяють розвитку їхньої творчої уяви, логічного мислення, критичного мислення та навичок роботи з інформацією.

Одним з найбільш ефективних методів використання інтерактивних технологій є застосування мультимедійних презентацій, до яких можна включати різноманітні медіа-елементи, такі як картинки, відео, анімації тощо. Це дозволяє створити цікаву та наочну інформаційну базу для учнів, забезпечити їхнє активне залучення до процесу навчання та сприяти розвитку уяви та мислення.

Також інтерактивні технології можна використовувати для створення різноманітних завдань, які забезпечують активну пізнавальну діяльність учнів та розвивають їхні навички аналізу та оцінки інформації. Наприклад, це можуть бути інтерактивні вправи на картах, елементи географічної гри, питання-відповіді на тему географії.

4. В рамках впровадження інтерактивних методів навчання, був розроблений урок узагальнення знань на тему: «Вода – як важливий компонент геосфери». Форма проведення відповідного уроку – інтерактивна гра. Відповідне заняття складається з наступних складових частин: організаційного моменту, вступного слова вчителя (мотивації пізнавальної та навчальної діяльності учнів), проведення гри у вигляді 6 конкурсів, підсумок уроку, оцінювання учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Безуглий В.В. Педагогічні можливості комп'ютерних систем при вивченні фізичної географії / Безуглий В.В. // Рідна школа. 2000. – №12. – С. 30-32.
2. Варакута О.М. Формування географічних понять //Географія та основи економіки в школі. – 2002. – № 6. – С. 28-31.
3. Географія. 10 – 11 класи. Рівень стандарту. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. 2022 р. – 25 с.
4. Географія. 6 – 9 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. 2022 р. – 77 с.
5. Гілецький Й.Р. Теоретичні засади формування змісту загальної географічної освіти//Географія та основи економіки в школі. – 2002. – №2. – С. 18-21.
6. Грабовська С.Л. Інтерактивне навчання у вузі: проблеми і перспективи // Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. 2016. - Вип.15. - С. 171-176.
7. Інтерактивні методи навчання. Досвід упровадження/ За ред.. В.Шарко.-Херсон: Олді-плюс.-2002.-207 с.
8. Касіяник І.П., Мисько В.З. Методика навчання географії (теоретичний аспект). Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута»», 2017.–214 с.
9. Кобернік С. Г. Методика навчання географії в загальноосвітніх навчальних закладах: [Навчально-методичний посібник] / Кобернік С. Г., Коваленко Р. Р., Скуратович О. Я.; За редакцією С. Г. Коберніка. — Навч. книга, 2005. — 319 с.
10. Кобернік С.Г. та ін. Методика викладання географії в школі. – К.: – Стафед–2,– 2000. – 320 с.
11. Коваленко Є.І. Методичні рекомендації з організації позакласної роботи з географії в 6-10 класах загальноосвітньої школи [на допомогу

- вчителям та студентам-практикантам] / Є.І. Коваленко, М.Г. Криловець, А.О. Сахненко. – Ніжин, 1992. – 116 с.
12. Корнеєв В.П. Методи навчання географії в школі/В.П. Корнеєв// Український географічний журнал. - 1997. - №4. - С.4-5.
13. Корнеєв В.П. Методичні засади побудови підручників з географії // Географія та основи економіки в школі. – 1999. – №3. – С. 25-26.
14. Корнеєв В.П. Форми навчання географії в школі: Посібник для вчителя. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2004. – 224 с.
15. Костиря К. Використання комп'ютерів з метою особистісно-орієнтованого навчання на уроках географії/К. Костиря//Рідна школа.- 2004.-№10.-С.28-31.
16. Кратасюк Л. Інтерактивні методи навчання //Дивослово. – 2004. – №7. – С. 2 – 3.
17. Малая О.І. Інтерактивні та ігрові форми навчання на уроках географії // Географія та основи економіки в школі. – 2003. – №3. – С. 18-24.
18. Мальований Ю. І. Форми навчання в школі: Кн. для вчителя / Ю.І.Мальований, В.Є.Римаренко,Л.П.Вороніна та інші; За ред. ЮЛ. Мальованого. -К.:Освіта, 1992.- 160 с.
19. Методика навчання географії в загальноосвітніх навчальних закладах: [Навчально-методичний посібник] / Кобернік С.Г., Коваленко Р.Р., Скуратович О.Я.; За редакцією С.Г. Коберніка. – Навч. книга, 2005. – 319 с.
20. Моргун О.М., Підласий А.І. Комп'ютерний підручник як новий дидактичний засіб // Педагогіка і психологія. – 1994. - N 1. - С.117-124.
21. Назаренко Т. Г. Методика навчання географії України в загальноосвітніх навчальних закладах (особливості навчання) [Текст] / Т. Г. Назаренко. – Х.: ВГ «Основа», 2016. – 112 с.: іл., табл.. – (Серія «Бібліотека журналу «Географія»; Вип.. 11 (155)
22. Організаційні форми навчання /За ред. Ю. І. Мальованого. – К.: 1991. – 188 с.

23. Освітні технологи: Навч. – метод, посіб. / О.М. Пехота, А.З. Кіктенко, О.М. Любарська та ін.; за заг. ред. О. М. Пехоти. – К.:А.С.К., 2001. – 256 с.
24. Пометун О. Інтерактивні методики та система навчання. – К. : Шк. світ,2007. – 112 с.
25. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: теорія і практика– К.: А. С. К., 2002. – 192 с.
26. Сиротенко Г. О. Сучасний урок: інтерактивні технології навчання. – Херсон.: Основа, 2003. – 80 с.
27. Сисоєва С. О. Інтерактивні технології навчання дорослих: навчально-методичний посібник /Сисоєва С. О.; НАПН України, Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих. – К.: ВД «ЕКМО», 2011. – 324 с.
28. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Науковометод. посібник / За редакцією О.І. Пироженко. – К. : Видавництво А.С.К., 2003. – 192 с.
29. Шиян П.Л. та ін. Інтерактивні методи навчання в навчальних процесах вищої школи. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/19803/1/49.pdf>.
30. Шоробура І.М. Шкільна географічна освіта: історія, проблеми, перспективи / І.М. Шоробура. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2005. – 160 с.